

Inhoud

Het aanzien van de Geschiedenis in de <i>Historia Augusta</i>	7
<i>Les Tragiques</i> van Agrippa d'Aubigné	25
Hoe mooi is mijn kasteel!	40
Het duistere brein van Piranesi	80
Selma Lagerlöf, episch vertelster	117
Kritische inleiding op Konstantinos Kaváfis	137
Humanisme en hermetisme bij Thomas Mann	177
Aantekeningen	207

Het aanzien van de Geschiedenis in de Historia Augusta

Dat van alle Geschiedenissen die het menselijk geheugen heeft geregistreerd, die van Rome het denken van de filosofen, de dromen van de dichters en de sermoenen van de moralisten het meest heeft beïnvloed, komt ten dele dank zij het genie van een klein aantal Romeinse (en een paar Griekse) geschiedschrijvers die sterk hebben bijgedragen om het prestige van Rome in onze herinnering te doen voortleven. Omdat Plutarchus ons laat zien hoe de samen-zweerdere zich in de senaat op de goddelijke Julius stortten, blijft Caesar voor ons, alle politieke moorden die intussen zijn bedreven ten spijt, het prototype van de ter dood gebrachte dictator. Aan Tacitus dankt Tiberius dat hij voor altijd de rol speelt van de mensenschuwe tiran en Nero die van de mislukte kunstenaar. Omdat het biografische werk van Suetonius twaalf keizers bevat, prijken boven de planken van onze boekenkasten en de façades van de renaissancepaleizen haast obligaat twaalf bustes van de Caesares. Maar die grote geschiedschrijvers, van wie verscheidene eerst en vooral grote stilisten waren, bloeiden, om de geijkte term te gebruiken, allen binnen het tijdsbestek van ongeveer twee eeuwen, van de jeugd van Caesar tot de volwassenheid van Hadrianus. De onbeduidende Domitianus, met wie Suetonius zijn overzicht van de Twaalf Caesares besluit, is de laatste Romeinse keizer die van een groot portrettist profiteert. Over de ruim driehonderdvijfig jaar die nog na hem zullen verlopen tot de val van Rome, bezitten we bijna uitsluitend middelmatige getuigen: niet alleen draaien ze om de waarheid heen (dat doen ze altijd), maar ze zijn ook naïef, conventioneel, verward, hoogst oppervlakkig vaak of uiterst bijgelovig, werken haast openlijk voor propagandistische doeleinden, weerspiegelen in geest en taal het einde van een cultuur, maar boeien toch omdat juist hun middelmatigheid hun een soort waarachtigheid verleent en hen maakt tot de aangewezen vertolkers van een verdwijnende wereld.

De *Historia Augusta*, de bundel waarin zes historiografen achtentwintig keizerportretten aaneenvoegen – die van een paar troonpretendenten en enkele jonggestorven Caesares (een titel die hier 'vermoedelijke opvolger' betekent) niet meegerekend –, biedt van die driehonderdvijftig jaar een greep uit het leven van iets minder dan twee eeuwen. Het werk begint met Hadrianus en zijn onmiddellijke opvolgers, Antoninus en Marcus Aurelius, dat wil zeggen in de glorie-tijd van de pax romana, op het hoogtepunt van een wereld die niet wist dat haar einde zo nabij was. Het besluit met de onbeduidende Carinus, op een schemerdonker uur van het einde van de derde eeuw. Naam en bestaan van de vijf voornaamste auteurs (Spartianus, Capitolinus, Lampri-dius, Pollio en Vopiscus) zijn tegenwoordig discutabel en naar gelang de geleerden en de specialisten variëren de data die hun worden toegewezen, van het midden van de tweede tot het einde van de vierde eeuw. Grotendeels compileert of plagieert de bundel eerdere, verlorenge-gane biografieën; zelf is hij op zijn beurt rijkelijk geïnterpoleerd. Zoals zoveel werken uit de Oudheid kennen we hem slechts via enkele spaarzame, onvolledige en corrupte kopieën, de enige die hem aan de vergetelheid hebben ontruk-t. Toch kunnen de moderne geschiedschrijvers van de Oudheid onmogelijk aan de *Historia Augusta* voorbij; zelfs degenen die haar iedere waarde ontzeggen, zien zich gedwongen er gebruik van te maken, of ze het willen of niet. Aangezien de documenten die ons uit de tweede en derde eeuw resten, alles te zamen genomen heel dun gezaaid en armzalig zijn, zoeken we in die onzekere tekst, waarvan eminente geleerden redelijker-wijze hebben kunnen veronderstellen dat hij nagenoeg één en al bedrog is, bij gebrek aan beter een korreltje waarheid.

Authenticiteit is één ding, waarheidsgetrouwheid een ander. Welke de datum ook zij waarop de definitieve redactie van de *Historia Augusta* kan worden bepaald – variërend van het jaar 284 op zijn vroegst en 395 op zijn laatst –, de vraag die rijst is deze: wat voor geloof kan men eraan hechten? Dat wisselt natuurlijk van redacteur tot redacteur en van bladzijde tot bladzijde. Waarschijnlijkheid is voor de lezer niet altijd een beslissend criterium, want wat men in zake geschiedenis onder aannemelijk verstaat, hangt af van de ze-

den, de vooroordelen en de onwetendheid van ieder tijdperk. Zo aanvaardden bijvoorbeeld de geleerden van de zeventiende eeuw, doortrokken als zij waren van de christelijke traditie, grif elk te somber voorgesteld portret van de heidense keizers die en bloc werden beschouwd als de infame vervolgers van de ontluikende kerk; dan, als reactie, zien we hoe het stilzwijgend vertrouwen in de menselijke natuur bij de geletterden van de achttiende eeuw, later de stijfdef-tige preutsheid van een bepaald type geschiedschrijvers van de negentiende eeuw en hun merkwaardige ontzag voor de machthebbers ook al waren ze sinds achttienhonderd jaar dood, of simpelweg het gebrek aan levenservaring bij die kamergeleerden, hen er dikwijls toe brachten, feiten als onmogelijk of onwaarschijnlijk te bestempelen die een lezer met meer oog voor de werkelijkheid zonder aarzelen aan-nemelijk acht of voor waar houdt. De gruwelen waarvan wij midden in de twintigste eeuw getuigen zijn geweest, hebben ons geleerd het verhaal van de keizermisdaden uit de laatste eeuwen van het Romeinse Rijk met minder scepticisme te lezen; wat de zedengeschiedenis betreft, La Rochefoucauld merkte reeds op dat wij ons minder over de uitpattingen van Heliogabalus zouden verbazen, als de geheime geschiedenis van onze tijdgenoten beter bekend was. Soms wordt de waarheidsgetrouwheid van de *Historia Augusta* aangetoond door andere getuigenissen uit die tijd. Regelmatig ook leveren de werken van de moderne historici achteraf het bewijs. De hervormingen van Hadrianus op economisch en administratief terrein zijn door te veel epigrafische teksten bekrachtigd om te kunnen volhouden dat Spartianus, of de biograaf die achter deze naam schuilgaat, over de regering van die keizer alleen maar, zoals wel is beweerd, een fantasieverhaal heeft opgehangen, gekopieerd naar het stichtelijk beeld van het bestuur van Augustus. De talrijke beelden en munten van Antinoüs die vanaf de renaissance tot in onze dagen zijn teruggevonden, hebben nadrukkelijk het korte bericht bevestigd van dezelfde Spartianus over Hadrianus' waanzinnige smart bij de dood van zijn gunsteling en de goddelijke erbewijzen aan zijn herinnering gebracht, dat anders waarschijnlijk zou zijn beschouwd als een staaltje van de roddelpraat die in de levensbeschrijving van een wijs vorst werd ingelast. De geschiedenis van Heliogabalus, ver-

teld door Lampridius, dat sprookje van *Duizend-en-één-nacht*, komt nu minder ongerijmd over dan vroeger wegens onze meer exacte kennis van de oosterse godsdiensten en gebruiken; wij vermoeden de zin van datgene waartegen de kroniekschrijver fulmineerde zonder het te hebben begrepen. Kortom, ondanks de lange lijst van verzonden documenten, dwaze beweringen en verwarring van namen, data en gebeurtenissen die men erin kan ontdekken, bloeien dwaling en leugen in de *Historia Augusta* vaak minder in de uiteenzetting van de feiten dan in de interpretatie die aan de feiten gegeven wordt.

Natuurlijk wordt de leugen negen op de tien keer gedicteerd door partijhaat of vleierij jegens de aan de macht zijnde vorst. Het portret van Gallienus is slechts een schotschrift, ingegeven door de wrok van de senatoren; dat van Claudius de Goot bevat bijna net zoveel waarheid als een verkiezingsrede van onze dagen of een lijkrede van de zeventiende eeuw. Die haat en bewieroking heersen uiteraard vooral in de levensbeschrijving van de vorsten die in de tijd dicht bij hun portrettisten staan, maar de keizers uit een verder verleden worden eveneens zwart of wit afgeschilderd in overeenstemming met de politieke richtlijnen van de kroniekschrijver of die van de regerende Augustus. Commodus is stellig een verachtelijk vorst geweest, maar zijn leven door Lampridius is slechts een woedend requisitoir *post mortem*, dat de lezer uiteindelijk in de verleiding brengt het op te nemen voor deze aan de schandpaal genagelde bruuw. Over het geheel genomen steunen de geschiedschrijvers de plutocratische, conservatieve groep die de senaat geworden was; de beste keizers, die strenge maatregelen hadden getroffen tegen de baantjesjagerij van de senatoren, worden door het slijk gesleurd; de slechtste worden verheerlijkt als ze komen uit de rangen van de senatoren of als de senaat op hun hand was. Maar men mag van de biografen van de *Historia Augusta* niet te veel objectiviteit verlangen. Vaker nog dan aan hun vooringenomenheid schijnen hun dwalingen te wijten aan hun nieuwshonger die kritiekloos de eerste de beste roddelpraat verwelkomt, aan hun conformisme dat iedere officiële lezing voetstoots aanvaardt, en, minstens wat het eerste gedeelte van de bundel betreft, aan het tijdsverschil.

Want zelfs in de gunstigste hypothese zijn de biografen van

de *Historia Augusta* door een afstand van vier tot vijf kwart eeuw van de Antonijnen, hun grote modellen, gescheiden. Het was zeker niet de eerste keer dat een geschiedschrijver uit de Oudheid zó ver, of veel verder nog, afstand van de persoon die hij wilde schilderen. Maar in het tijdperk van Plutarchus was de antieke wereld nog wel zo homogeen, dat de Griekse biograaf na bijna honderdvijftig jaar van Caesar een beeld kon scheppen dat uit nagenoeg dezelfde stof vervaardigd was als Caesar. In de tijd daarentegen waarin de bundel van de *Historia Augusta* werd gecompileerd, was de wereld zozeer veranderd, dat leefwijze en denktrant van de grote Antonijnen haast ondoorgrondelijk waren geworden voor biografen die zich al op weg bevonden naar het laat-Romeinse Rijk. De vorsten van de Syrische dynastie, iets dichterbij in de tijd, maar exotischer en sneller door de volksverbeelding vervormd, gaan nog dieper schuil onder een woud van legenden. Het gevaar zich wegens de tijdsafstand te vergissen wordt vervolgens geleidelijk minder met de Augusti die elkaar gedurende de rest van de derde eeuw verslinden, maar zowel modellen als schilders verzinken dan in dat magma van verwarring, geweld en leugen, aan crisistijden eigen. Van het begin tot het einde van de *Historia Augusta* is het net, alsof een klein aantal hedendaagse schrijvers, min of meer goed geïnformeerd maar middelmatig en vaak weinig consciëntieus, ons eerst de geschiedenis van Napoleon of Lodewijk XVIII vertellen met behulp van een mengeling authentieke stukken en geprefabriceerde anekdotes, anachronistisch gekleurd door de hartstochten van onze tijd; dan overstappen op recentere personen en gebeurtenissen en ons over Jaurès, Pétain, Hitler of de Gaulle een massa waardeloze kletspraat verkopen met wat nuttige informatie ertussendoor, een stortvloed van reclamebureauliteratuur en sensationele avondbladonthullingen.

Het ergste nadeel van hun permanente banaliteit is, dat de biografen van de *Historia Augusta* ons nooit de diepten of de hoogten van de menselijke ziel onthullen, wat ernstig is wanneer de mens over wie het gaat, tot degenen heeft behoord die hoogten en diepten kennen; wat nog ernstiger is, we worden ons dat tekort pas bewust wanneer we uit andere documenten van die tijd vernemen dat die mens, aldus versimpeld, afgezwakt of aangedikt, groot was. Spartianus